

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

A kihallgatás taktika szerepe a büntető eljárásban és egyes kérdései a gyakorlatban II.

Szerző:

Dr. Etter Kálmán

Esztergom, 2019. szeptember 23.

A kihallgatott iránti tisztelet

Fontos szabály a kihallgatás lefolytatásának módja körében, hogy a nyomozó adja meg a kellő tiszteletet a kihallgatott számára.¹

Ez sokszor nagyon nehéz feladat, mert előfordulhat, hogy a bűncselekmény, amit nagy valószínűséggel a gyanúsított követett el, olyan alantas tett, hogy a kihallgató tiszt nem tudja érzelmeit véka alá rejteni.

Ilyenkor a kihallgató fölött eluralkodhatnak emberi ösztönei, és olyan hangnemre tér át, amellyel érezteti a gyanúsítottal, hogy elítéli őt, és megveti amiatt, amit tett.

Ez nem célravezető módszer több szempontból sem.

Egyik részről a jogerős ítélet meghozataláig nem lehet 100 %-os bizonyossággal állítani, hogy a nyomozás tárgyává tett bűncselekményt ki követte el. Ilyen módon pedig igazságtalan, sőt, emberi méltóságot sértő dolog, ha egy ártatlannal gorombán bánik egy hivatalos személy, és érezteti is vele, hogy azért bánik vele így, mert feltételezi róla, hogy ő követte el a bűncselekményt.

Ezen etikai okon kívül, kihallgatás taktikai szempontból sem helyes az ilyen eljárás.

Ha ugyanis egy gyanúsítottal (aki tényleg nem teljesen ártatlan) goromba hangnemben, lekezelően beszélnek, az bizonyossággal nem fog szimpátiát érezni a kikérdezője iránt.

Egy antipatikus emberrel pedig a hétköznapi életben sem szívesen osztja meg senki gondjait, esetleg bűneit.

Ezt a gondolatmenetet folytatva pedig, ha a gyanúsított nem egy megrögzött következetes tagadó, és bármilyen okból (pl.: megtörés; lelkiismeret furdalás; félelem a tett következményétől stb.) lenne benne hajlandóság beismerő vallomás tételére, akkor sem fog vallani egy olyan nyomozónak, aki szemmel láthatóan ki nem állhatja őt.

¹ Zadravec: Tavaszi Szél - Kardon: Kikérdezési technikák...im. 201. o.

Ez nem azt jelenti, hogy a nyomozást végzőnek meg kell hasonulnia a saját értékrendjével, és az a kötelessége, hogy mosolyogjon egy olyan emberre, akiről erősen feltételezhető, hogy megölt egy másik embert.

Azonban célszerű, és az igazságosság érvényesülését elősegítő elvárás a kihallgatóval szemben, hogy adjon meg a kihallgatott gyanúsítottnak egy olyan alapfokú tiszteletet, amelyet két idegen, egymást nem ismerő, jól nevelt úriember megad egymásnak, ha találkozik, és bármely okból beszédbe elegyedik.

Célravezető módszer az ilyen kihallgatói viselkedés gyakorlására, hogy a nyomozó néhány általa lefolytatott kihallgatásról készítsen videó felvételt, és később elemezze ki annak alapján saját kihallgatási stílusát, viselkedését.

Ez azért hatékony módszer, mert a videó felvétel visszanezésének időpontjában már elmúlik az a feszültség, amely a kihallgatót esetleg hatalmába kerítette a kihallgatáskor, és tudja objektíven, érzelmektől mentesen értékelni a kihallgatás alatt tanúsított viselkedését.

A leírt módszerrel meg tudja állapítani, melyek voltak azok a pontok, amikor esetleg a gyanúsított kihozta a sodrából, és fel tud készülni a hasonló helyzetekre való helyes reagálásra a jövőben.

A védőnek is komoly szerepe lehet a kihallgatás hangulatának kialakításában.

A védő pusztán jelenléte a tapasztalat szerint jótékonyan hat a kihallgatásra, ugyanis óvatosságra inti a nyomozót, és így megfontoltabban, higgadtabban viselkedik a kihallgatott személlyel szemben, ennek eredményeképpen pedig ritkán jut el odáig, hogy elragadják az érzelmei, és esetleg ingerült hangnemben beszéljen a kihallgatottal a védője jelenlétében.

A jó védő pedig kifejezetten enyhítheti is a felek közötti feszültséget higgadtságával, udvariasságával, és nem utolsósorban felkészültségével, mert talán nehezebben tud a kihallgatás kitörni tervezett menetéből, ha a részt vevő felek érzik, hogy a védő is tudatában van a kihallgatásra vonatkozó eljárásjogi normáknak, és figyel azok érvényesülésére.

Ezzel szemben védői taktika lehet a feszültség növelése is a két fél között, amellyel a védelem célja lehet a beismerés megakadályozása, és ellenszenv generálása a kihallgató és kihallgatott között.

Ennek hatására az így létrejött elvadult, idegpattanásig feszült helyzetben a koncentráció hiánya miatt még esetleg valamiféle eljárásjogi szabály is megszegésre kerülhet, melyre később a védő sikerrel hivatkozhat, akár az ilyen módon megszerzett vallomás bizonyítékként való értékelhetetlenségének megállapítása céljából is.

A személyiség jelentősége kihallgatás során

„A személyiség alatt a pszichológiában az egyén jellegzetes gondolkodási, érzelmi és viselkedésmintáit értjük, amelyek meghatározzák az egyén személyes stílusát, és befolyásolják környezetével való interakcióit.”²

A személyiség vizsgálatával foglalkozó tudományág pedig a személyiségpszichológia. Ez a tudományág hivatott arra, hogy vizsgálat alá vonja egy személy személyiségjegyeit, összehasonlítsa azokat mások személyiség jellemzőivel, illetve megpróbálja arra szolgáló magyarázatot találni, milyen - az egyén életében bekövetkezett - esemény, környezeti hatás vezethetett valamely személyiségjegy kialakulásához.

Egy bűnügy vizsgálata során is nagy jelentősége van a személyiség vizsgálatának, mert a - akár gyanúsítottként is szóba jöhető - kihallgatandó személy, nyomozó által megismert személyiségjegyeiből sok mindenre lehet következtetni.

Példának okáért, ha egy vád tárgyává tett bűncselekmény tényállási elemei közé tartozik az erős felindulás, vagy a különös kegyetlenség, akkor a nyomozó a kihallgatott illető feltárt személyiség vonásaiból következtetést vonhat le arra vonatkozóan, hogy a szóban forgó személy egyáltalán képes lehet-e efféle viselkedésre.

² Stipta István: Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. - Dr. Elek Balázs: A tanúk és vádlottak kihallgatásának egyes pszichológiai és jogi kérdései 161. o.

Egy olyan ember, aki a nyomozóval történő érintkezése során az átlagtól eltérő, túlzott jámborságot mutat, és a nyomozó egy hangosabb szavától összerezzen, nem túl valószínű, hogy az elkövetője egy olyan emberölésnek, ahol pusztán kézzel gyilkolták meg a sértettet, majd a holttestet felakasztották egy fára.

A következtetni szó azonban azért kihangsúlyozandó, mert a nyomozók pszichológiai képzettségük és bűnügyek során megszerzett tapasztalataik ellenére, nem pszichológusok, ezért „benne van a pakliban” a tévedés veszélye, és a kihallgatott személy totális félreismerése (esetleg a személy szándékos félrevezető magatartásának hatására).

A motívum - a bűncselekmény elkövetésének indítéka - megállapításának körében is segítséget nyújthat a személyiség és annak kialakulásához vezető okok feltárása.

Ez segítséget nyújthat a vizsgálódó hatósági személynek abban, hogy összekapcsoljon egy személyt egy elkövetett bűncselekménnyel, a „kapcsoló elem” feltárásával.

Illusztrálva egy kitalált példával az imént leírtakat:

Ha egy állatkínzás ügyében történő nyomozás során egyik kihallgatott személy azt vallja, hogy „ő biztosan nem ölte meg azt a kutyát, mert ő fél a kutyáktól, mert még kis korában az édesanyját megharapta egy kutya, és azóta utálja őket”, akkor a vallomásban szándékolt közlés ellenére („fél a kutyáktól”), gyanús lehet az adott személy, mert ugyanakkor kijelentette azt is, hogy „utálja a kutyákat, mert gyermekkorában megmarta egy az édesanyját”. Tehát ebben az esetben a félelem oka lehet maga az indíték is.

Egy másik, talán árnyaltabb példája a fentebb említett, személyiségben rejlő „kapcsoló elemnek”:

Egy munkahelyen mérgezéssel gyilkosság történik. A mérgezés körülményeinek vizsgálatából kiderül, hogy a munkatárs reggeli kávéjába tett valaki mérgező anyagot, tehát erősen valószínűsíthető, hogy valamelyik kolléga követte el a cselekményt. Így van egy viszonylag körülhatárolt gyanúsított kör.

A bűncselekmény áldozata egy rendkívül népszerű, jó humorú, életvidám személy volt, aki hangadó volt a munkahelyen, és általános népszerűségnek örvendett.

Elsődleges indíték a nyomozás során nem kerül napvilágra (tehát a sértettnek nem volt senkivel olyan konfliktusa, ami indítéka lehetett a gyilkosságnak).

Azonban a nyomozónak a kihallgatások alkalmával szemet szúrt egy kihallgatott személy:

X kihallgatott személy megismerése során ugyanis kiderült, hogy X igen depresszív hangulati benyomást kelt, de depresszív természetét agresszív beszédstílussal igyekszik ellensúlyozni, egyáltalán nem bőbeszédű, mindenre szavakkal, maximum tömondatokkal válaszol, és mikor a nyomozó rákérdez, hogy mi az oka ennek a visszafogott közlékenységnek, azt feleli, hogy „én csak akkor beszélek, amikor kérdeznek, és arra is válaszolok, nem szeretek fölöslegesen fecsegni”.

A nyomozóban gyanút ébreszt, hogy milyen áthidalhatatlan ellentét húzódik az áldozat, és ezen kihallgatott személyisége között, és tovább puhatólódik, próbálja megismerni majdani gyanúsítottja személyiségét.

Kérdőzködése során kiderül, hogy X a munkatársai szerint is - nagyon szűkszavú, a feltűnést és a szociális helyzeteket (pl.: beszélgetés, viccelődés) nem kedvelő, és elkerülő személy.

Egyik munkatárs elmondja, hogy egy munkahelyi rendezvényen X ittas állapotában elmondta neki, hogy van egy testvére, de nem tartja vele a kapcsolatot, mert az fiatal korukban elnyomta őt, mert szebb is és okosabb is volt nála, igen jó humora volt, és ő nem tudott tőle érvényesülni, mert jelentéktelennek érezte magát mellette.

Ez a példa is talán túlzottan kihegyezett, de kiérezhető belőle, hogy a nyomozó ahogy - különböző forrásokból - megismerte a kihallgatott személyiségét, rájött, hogy neki lehetett indítéka kollégája megölésére, mert az emlékezette őt testvéreire, akit gyűlöl.

Azonban az ilyen „indíték felfedezés” is csupán arra szolgál, hogy leszűkítse a gyanúsított kört, és megkezdődhessen egy célzottabb nyomozás az átlagnál gyanúsabb személyek között.

A személyiség megismerése továbbá segítséget nyújt a kihallgatási taktika kidolgozásához is az adott személy vonatkozásában.

Ugyanis más-más módszerek a célravezetők a különböző személyiségű gyanúsítottakkal szemben.

A személyiségpszichológiában nagy eredményeket ért el e téren Hans J. Eysenck, aki a sokféle személyiségelméletek összegyűjtésével, és feldolgozásával egy átfogó személyiségelméletet munkált ki.³

Tudományos fejtegetéseinek egyik alap pillére volt a C. G. Jung által kimunkált extroverzió-introverzió elmélet.

Ennek az elméletnek a lényege röviden, hogy kétféle alapvető személyiségtípus létezik:

Az egyik az ún. introvertált személyiségtípus, amelyre jellemző, hogy az ilyen emberek befelé fordulnak, magányosak, kevés barátjuk van, mert inkább a saját környezetüket részesítik előnyben a társasági élettel szemben.

Az ilyen típusú emberek visszahúzódnak, nem törekednek munkahelyükön, családjukban, vagy más csoporton belül vezető szerepre. Az ilyen típusú egyének szeretnek egyedül dolgozni is.

Az extrovertált személyiségtípus pont az előbbi ellentéte. Az ilyen egyéneknél erős a külvilág felé fordulás, így előnyben részesítik a társasági életet, sokat beszélnek, és szeretnek irányítani az őket körülvevő közegekben.

Ebből kifolyólag gyakran mondanak agresszív, szexuális jellegű vicceket is, amelyekkel könnyen zavarba tudják hozni az introvertált típusú személyeket, mert ők a humor intellektuális formáját kedvelik jobban.

Az extrovertált személyekre az jellemző, hogy sokkal könnyebben ráhangolódnak a környezetükre, mint introvertált társaik, ők ugyanis általában ragaszkodnak saját nézőpontjukhoz.

³ Stipta: Miskolci doktoranduszok - Elek: A tanúk és vádlottak kihallgatásának kérdései...im. 163. o.

Ennek a különbségnek már kézzel fogható büntetőjogi vetülete is lehet, ugyanis eszerint az extrovertált személyeket könnyebb befolyásolni, és akár egy bűncselekménybe belevinni bűnsegédként, vagy társtettesként.

Az extrovertált emberek sokkal hatékonyabban tudnak teljesíteni, ha jutalommal motiválják őket, ezzel szemben az introvertált típust inkább a büntetéstől való félelem sarkallja jobban teljesítményre.

Ennek is van kriminalisztikai jelentősége, ugyanis eszerint másképp hat a két csoportra a bűncselekményért kilátásba helyezett büntetéstől való félelem, illetve a bűncselekménnyel megszerezhető - kecsgetető - haszon kilátása.

Sőt, akár egy tanú vonatkozásában is máshogy hat a jól ismert „hamis tanúzás következményeire való figyelemfelhívás” is, egy introvertált, illetve egy extrovertált tanú esetében. Az introvertált személyiségű tanú, már a pusztán figyelmeztetéstől megtörhet, és az eltervezett vallomással szemben - amellyel esetleg barátjának alibit szolgáltatna -, az igazságot fogja vallani.

Végül érdemes megemlíteni, hogy az extrovertált személyeknek sokkal több szünetre van szükségük munkavégzésük során ahhoz, hogy teljesítményük ne csökkenjen, mint introvertált társaiknak.

Ezt tudva egy kihallgatás során is úgy érdemes megszervezni a kihallgatást, hogy a nyomozó több pihenőt biztosítson egy extrovertált típusú embernek, ha hosszú vallomást vár tőle.

Vagy éppen ellenkezőleg, ha az a cél, hogy egy túl magabiztos - a nyomozóhatóság embereivel tiszteletlenül beszélő - kihallgatottat kell egy kicsit megpuhítani, érdemes lehet az elfárasztás taktikájával élni, és az igazság elmondásához kötni a kihallgatás befejezésének (a pihenésnek) a bekövetkezését, illetve a kimerülés időpontjában elé tárni egy - a kihallgatott számára - váratlan bizonyítékot.

Ezért hasznos legalább alapszintű pszichológiai ismeretekkel rendelkezni a nyomozóhatóságnak.

Azonban egy jól felkészült védő is tisztában van ügyfele személyiségével, és figyel arra, hogy kliense ne kerülhessen olyan helyzetbe, amelyben nem ura önmagának, és akaratán kívül cselekszik, illetve beszél.

Ezért a védői feladatok közé tartozik az is, hogy felkészítse védencét azokra a helyzetekre, amelyekről tudja, hogy - előfordulásuk esetén - elbizonytalaníthatják védencét, dilemmát okozhatnak számára.

Ilyen helyzet lehet az, amikor a nyomozó egy introvertált gyanúsítottnak azt ecseteli, hogy milyen súlyos büntetéssel fenyegeti a törvény a vád tárgyává tett bűncselekményt, ezzel szemben a teljes körű beismerés mennyivel enyhébb elbírálás alá esik.

Ha a gyanúsítottnak nincs védője (vagy védője nem ismeri kellően az ügyfelét motiváló tényezőket), egy ilyen szituációban könnyen lehet, hogy a büntetéstől való félelmében beismerő vallomást tesz, még akkor is, ha egyébként semmilyen komoly terhelő bizonyíték nem áll a nyomozó hatóság rendelkezésére

A tanúskodás, és az emberi emlékezet pszichológiai vetületei

A XX. század elején pszichológusok és jogászok kutatásokat kezdeményeztek a tanúvallomások körében, amely kutatásokban főként azt vizsgálták, milyen belső hatások irányítják a visszaemlékezést egy korábban megtörtént, a tanú által észlelt eseményre.⁴

Ezen vizsgálatoknak kedvelt módszere volt, hogy próba cselekményeket adtak elő úgy, hogy azt több személy láthassa, majd beszámoltatták a „tanúkat” a látottakról.

A kísérletek során érdekes megállapításra jutottak a vizsgálódók, a tanúk, ha nem látták az eseményeket az első pillanattól az utolsóig, akkor a számukra hiányzó részeket kiegészítették.

Ez a kiegészítés legtöbbször nem szándékos - tudat alatti - jelenség volt, melynek magyarázata az, hogy az emberi elme nem szereti a számára ismeretlen, megmagyarázhatatlan dolgokat, ezért inkább kiegészíti a hiányzó részeket, hogy a történet kerek egészzé álljon össze.

⁴ Stipta: Miskolci doktoranduszok - Elek: A tanúk és vádlottak kihallgatásának kérdései...im. 163. o.

Eme kiegészítés motorja pedig nem más, mint az emberi logika, a szemlélő megpróbálja úgy kipótolni a történetet, hogy a hiányzó részleteket aszerint „képzeli el”, ahogy azok a szokásos gyakorlat szerint megtörténhettek.

Például, ha egy tanú egy száguldó autót lát, majd a következő pillanatban (mire az autó után fordítja fejét) azt látja, hogy egy gyalogos fekszik a gyalogátkelő hely közepén, arra fog következtetni, hogy a gyalogost az autó elütötte. Majd később, mikor vissza kell emlékeznie a történetekre - az akkor átélt feszültség hatására - elhomályosul benne, hogy mi volt, amit valóban látott, és mi az, amit csak hozzáképzelt a történetekhez.

Ezért úgy fogja elmesélni a történetet, hogy „jött egy autó, és elütötte a gyalogost”, amely verzió nem biztos, hogy megfelel a valóságnak, ugyanis más megoldások is szóba jöhetnek (pl.: az idős gyalogos úgy megijedt a mellette elszáguldó autótól, hogy szívrohamot kapott).

Ez persze egy rendkívül leegyszerűsített példa, amely figyelmen kívül hagy az eset felismeréséhez nagyon fontos elemeket, mint pl. a fékezés hangja, az elütéskor hallható csattanás stb., de annak érzékeltetésére talán megfelelő, hogy a tanúvallomásokban sokszor nem a ténylegesen látott dolgok kerülnek rögzítésre.

A fent leírt továbbgondolási folyamat általában aszerint játszódik le, hogy a tanú szerint mi lehetett a cselekvő célja.

Így az általa következtetett cél szerint fogja pótolni a cselekmény nem észlelt részét.

Egy újabb leegyszerűsített példával szemléltetve: egy másik emberre pisztolyt szegező személy célja valószínűsíthetően a másik ember megölése, ezért ha csak a célra tartást látjuk, majd később azt, hogy a becélzott személy a földön fekszik, joggal következtethetünk arra, hogy a pisztolyos személy megvalósította a célját, és lelőtte a másikat.

Az imént leírt jelenségből az a tanulság a bűn üldözői számára, hogy be kell építeni a kihallgatási taktikába az igen részletes rákérdezéseket az esemény körülményeire.

Ez a módszer segíthet eldönteni, hogy a tanú által elmondottakból mi az amit ténylegesen látott. A ténylegesen észlelt dolgokról ugyanis a kihallgatott részletekbe menően tud beszámolni, míg a csupán elképzelt dolgokról csak nagyvonalakban.

Így az első, autós példánál maradva, ha a nyomozó megkérdezi a tanút, hogy az autó mely test tájékon találta el a gyalogost, illetve a gyalogos hogyan esett le az autó elejéről, akkor nagy valószínűséggel a „nem láttam”, vagy „arra nem emlékszem” választ fogja kapni.

Erről egy rutinos nyomozó már gyanakodni kezdhet, hogy az említett személy valójában nem észlelte az általa elmondott esemény minden mozzanatát.

Ebben az esetben viszont feltétlenül ki kell tűnnie a vallomásból ennek a ténynek, melyet a nyomozók általában úgy próbálnak eszközölni, hogy konkrét kérdést intéznek a tanúhoz, hogy „erre biztosan emlékszik, vagy előfordulhat, hogy nem így történt”.

Ennek azért van nagy jelentősége, mert amennyiben a bíró a tanúvallomás felolvasásával hozza a döntését, és ő már nem találkozik személyesen a tanúval, ezért valamilyen módon a tudtára kell adni, hogy a tanú vallomása nem 100 %-os biztonságú.

A védő vonatkozásában is van jelentősége a leírtaknak, ugyanis ha ő veszi észre, hogy egy - a védencére nézve - terhelő vallomást előadó tanú elbeszélésében vannak bizonytalan (valószínűleg nem érzékelt, csak hozzáképzelt) részletek, akkor neki kell ezt a tanút „elbizonytalanítani” kérdéseivel, hogy ha nem is vonja vissza, legalább tegye a bíró számára kétségesse terhelő vallomása megbízhatóságát.

A védői taktika azonban ezen sokszor túlmegy, és akkor is megpróbálja a tanút (vagy sértettet) vallomásán belül ellentmondásba keverni, ha nem merül fel benne a gyanú, hogy az adott tanú rosszul észlelte a szóban forgó eseményt.

Hasonló jelenséget figyeltek meg a témával foglalkozó kutatók az események időbeliségének tanúk általi észlelése során.

A megfigyelők ugyanis a megfigyelt események időbeli tartamát úgy állapítják meg, illetve a részesemények (melyek a teljes eseménysort alkották) egymáshoz viszonyított sorrendjét úgy rendezik magukban egymás után ahogy az szerintük logikus, illetve amennyi idő alatt egy hasonló cselekmény „le szokott játszódni”.

Ezért a szokatlan, nem mindennapi (illogikus) eseményeknél, nagyobb valószínűséggel tévednek a tanúk az elmesélés során, mint az olyan egyszerűbb eseteknél, melyek kiszámíthatóan mennek végbe.

Egy másik megfigyelés e körben, hogy akkor van nagyobb esély arra, hogy az eseményt megfigyelő személy pontosabban tudja felidézni az eseményt, ha azt az elejétől fogva újra átgondolja, gondolati rekonstrukció módszerével mondhatni újra átéli azt.

Ennek az a magyarázata, hogy az emlékek egy több részeseményből álló eseménysorról úgy raktározódnak el az agyban, mint egy kockákból felépített vár. Vagyis a részesemények egymásra épülnek, és mint ahogy a várat sem lehet a közepétől elkezdni építeni, úgy az esemény újra felidézését sem célszerű „in medias res”, vagyis a történet közepébe vágva megkezdeni.

Ezt az agyban lejátszódó építkezési jelenséget nevezi a szaknyelv „tervsémának”.

A tervséma azonban egy kétélű fegyver, mert amíg az előbb leírtak alapján segít az esemény felidézésben, addig a korábban említett jelenség szerint hozzájárul a cselekménysor kiegészítéséhez fiktív - logikai úton történő következtetés útján kitalált- cselekményelemekkel.

Így a szerző véleménye alapján óvatosan kell bánni ezzel a veszélyes eszközzel a nyomozóhatóság képviselőinek, és nem szabad túlzott módon erőltetni egy cselekményelem felidézését, mert könnyen előfordulhat, hogy ezzel az „erőltetéssel” kergeti bele a nyomozó a tanút egy olyan helyzetbe, ahol már nem azt mondja el, amit valóban látott, hanem azt, amivel képzelete kiegészítette a történetet.

Az érdekek különbözősége miatt azonban az erőltetés célravezető eszköz lehet mind a védelem, mind a vádhatóság körében, ezért kedvelt kérdése mindkét kaszt képviselőinek, hogy amikor a tanú nem tud nyilatkozni egy esemény tekintetében teljes bizonyossággal, akkor elhangzik a „de az előfordulhatott, hogy...” kérdés.

Erre egy kevésbé magabiztos tanú hajlamos azt válaszolni, hogy „igen, előfordulhatott”, mert úgy gondolja magában, hogy végül is attól, hogy ő arra az eseményre konkrétan nem emlékszik, attól még nem kizárt, hogy úgy történt, ahogy mondják (kérdézik). És ez már nem más, mint tiszta következtetés.

Két 1970-es években élő pszichológus, Schank és Abelson írásaikban behatóan foglalkozott az emberi emlékezet és az elbeszélés kérdéseivel. Kidolgoztak egy elméletet, amit a szakirodalom forgatókönyv elmélet néven emleget. Ezen elmélet sokban hasonlít a fentebb említett „utólagos gondolati kiegészítés” jelenséghez, annak alapszabályait veszi alapul.

A két pszichológus értekezésében kifejti, hogy az emberek egy elbeszélő szöveg, illetve írott anyag megértésénél, értelmezésénél hogyan használják föl - tudtukon és akaratukon kívül - meglévő ismereteiket, és hogyan bővítik ki a hallott/olvasott információt.

A tudósok szerint az emberi tudás túlnyomó része ún. sztereotip helyzetekből épül fel. Ez alatt azt kell érteni, hogy az agy emlékeket raktároz el bizonyos helyzetekről, mint pl. arról, mikor megbetegedés esetén az ember elmegy orvoshoz; vagy elmegy egy étterembe étkezni, így ezeket az élethelyzeteket, szituációkat már ismeri, mivel sokszor átélte már, és körvonalazódtak az agyában azok főbb mozzanatai (az orvos látogatás példánál maradva: belépés a rendelőbe; kopogás a vizsgálati helyiség ajtaján; társadalombiztosítási kártya leadása; várakozás a folyosón; behívás, stb.).

Ilyen kulturális sztereotípiák százait mindenki elsajátítja élete során, a korral előrébb haladva egyre többet.

Ezek a sztereotípiák tele vannak állandó szerepekkel, kellékekkel, tárgyakkal, ahol egyik akció után jön a következő (pl: az éttermi asztalhoz történő leülés után a pincér hozza az étlapot; az étlap becsukása és asztalra fektetése után felveszik a rendelést stb.).

Az emberi agy pedig úgy tárolja a felé áramló információkat, hogy behelyezi azokat az előre elkészített sztereotip formákba. Hogy érthetőbb legyen, ha már végezte az adott tevékenységet életében, akkor ha azt újra átéli (megint étterembe megy), akkor a korábban megszokott sarkalatos pontok segítségével jegyzi meg könnyen az élményt (pl.: a pincér a szokásosnál lassabban hozta ki a levest).

Az ilyen módon eltárolt információkat, emlékeket az ember könnyen megjegyzi. Azokat a részeket azonban, amik nem illeszthetők bele a sztereotip keretbe, az idő múlásával az ember sokkal könnyebben elfeleli.

Ennek a jelenségnek az újra felidézésnél van jelentősége, mert ilyenkor a sablonba passzoló emlékeket könnyen felidézi a visszaemlékező, az átlagostól kissé eltérő történéseket viszont nehezebben, vagy sehogy (ha pl: a fogorvosi vizsgálat előtt kitöltendő úrlapon több dolgot kérdeznek, mint amit mindig megszoktak kérdezni, az embernek a felidézés során először a szokásos kérdések jutnak az eszébe, majd utána próbálja felidézni a plusz - szokásoson felüli - kérdéseket).⁵

Van azonban annál nagyobb probléma is, ha az a személy, akitől fontos (akár perdöntő) információt várnak nem képes visszaemlékezni múltbéli történés valamely részére.

Az is előfordulhat ugyanis, hogy az emlékező hibásan emlékszik vissza a történetekre, mert kipótolja agya a cselekményeket a sztereotípiák alapján, vagy felcseréli az egyes elemeket a számára logikus (sztereotípiában megtanult) sorrendet alapul véve (pl.: a pincér a tényleges történés során már kitöltve hozza ki a vendég italát, nem pedig üvegben, amit később az asztalnál tölt ki, visszaemlékezés során azonban a szemtanú az étterem etikett szerinti módon kijavítja, és azt vallja hogy üvegben érkezett a folyadék, majd kitöltésre került).

Az ilyen jellegű elvétel az esetek egy részében teljes mértékben irreleváns is lehet, de adódhat olyan szituáció, ahol jelentősége van a kis tévedéseknek is.

Szándékosan az imént említett éttermi példánál maradva, ha pl. egy mérgezés ügyében nyomoz a rendőrség, akkor komoly jelentőséghez juthat az a ténybeli eltérés, hogy az asztalnál került kitöltésre az áldozat által elfogyasztott ital, vagy már kitöltve érkezett (tehát esetlegesen lehetett valakinek lehetősége előzetesen idegen anyagot az italba csempészni).

⁵ Edward H. Lichtenstein és William F. Brewer: Emlékezés célirányos eseményekre. Tankönyvkiadó Budapest, Budapest, 1991
Bevezető

Emlékezet szempontjából más a helyzet a sztereotípiáktól élesen eltérő eseményeknél, körülményeknél (pl.: ha egy éttermi pincér alsóneműben szolgál fel, vagy egy vizsgálatot végző orvos énekel vizsgálat közben, arra általában a jelenlévők, és a fültnúk emlékeznek).

Az ilyen rendhagyó részletek, mivel egyáltalán nem illeszthetők bele a „keretbe”, nem áll fent annak a veszélye sem, hogy az agy átformálja azokat, pont azért, mert egyáltalán nem megszokottak az adott élethelyzetben.

Az ok-okozati összefüggés keresése a másik fontos jelenség, amely a forgatókönyv elmélet részét képezi.

Ez az elmélet hasonló tőről származik, mint a már korábban taglalt logikus cselekvések elmélete, csak kicsit más megközelítésben vizsgálódik.

Itt a hangsúly arra helyeződik, hogy az emberi cselekedetek és azok okai (szerencsés esetben) cél-eszköz viszonyban állnak egymással.

Így például, ha az ember megfogja egy ház ajtajának kilincset, feltehetően ezt ezért teszi, hogy lenyomja azt, és bejusson az épületbe.

Ezt a teóriát ugyancsak arra használják egy történés szem, illetve fültnúi, hogy segítséget nyújtson számukra az emlékek eltárolásában és a visszaemlékezésben azáltal, hogy az esemény „forgatókönyvét” az ok-okozatosság láncára fűzzék fel.

Természetesen ez megint csak magában hordozza a tévedés reális lehetőségét, mert nem biztos, hogy minden cselekmény ok-oksági viszonyban áll egy másik cselekménnyel, ténnyel, de az is előfordulhat, hogy más egy cselekmény kiváltó oka, mint amit az eseményt szemlélő személy gondol.

Egy rutinos bűnelkövető ráadásul, aki előre megfontolt szándékkal követ el bűncselekményt, az előkészületnél gondolhat előre a nyomozásra is, és szándékosan kreálhat olyan szálakat, okokat, amik zsákutcába vihetik, téves következtetésre sarkallhatják a tanúkat és a nyomozó hatóságot. Kézenfekvő

példa a gyanúba keverés, amikor különböző koholt bizonyítékokkal olyan személyre tereli az elkövető a gyanút, akinek a bűncselekmény elkövetésére lehetett oka, indítéka.

Pszichológus szerepe a büntetőeljáráásban

A pszichológus szakértő rendkívül érdekes szerepet tölt be a büntetőeljárás nyomozati szakaszában. Megközelítése, módszerei ugyanis merőben eltérnek a klasszikus nyomozói módszerektől: egy pszichológus ugyanis elsősorban a személyt vizsgálja, és annak személyiség elemeit, vonásait próbálja feltárni, és nem közvetlenül a bűncselekményről és annak körülményeiről kérdezősködik.⁶

Az egyik leggyakrabban alkalmazott módszer a szakmában az ún. exploráció, illetve anamnézis, amely lényegét tekintve egy részletes, személyiséget feltáró beszélgetés a pácienssel. Az ilyen beszélgetésből egy szakavatott személy rengeteg információt tud leszűrni a páciensről, még olyat is, amit a vizsgált személy közvetlenül nem mondott el.

Egy másik gyakori vizsgálati módszer a pszichológiában az intelligencia vizsgálatok, valamint a teljesítmény tesztek. A laikus joggal kérdezhetné, hogyan függenek össze ezek a módszerek a nyomozással, ennek a magyarázata azonban igen logikus.

Az intelligenciának ugyanis jelentős szerepe van a viselkedés szabályozásában, ez pedig a bűncselekmény elkövetésének szempontjából már fokozottan releváns: példának okáért, ha a vizsgált személyről kiderül, hogy intelligenciája az átlagnál alacsonyabb, és ezt a csökkent intelligenciát ingerültséggel, agresszivitással próbálja ellensúlyozni, akkor nem kizárt, hogy tettese lehet erőszakos, személy elleni bűncselekménynek.

Ezen kívül léteznek egyéb hasznos teljesítménytesztek, amelyek az emlékezeti, figyelmi és egyéb funkciók vizsgálatára, mérésére hivatottak.

⁶ Stipta: Miskolci doktoranduszok - Elek: A tanúk és vádlottak kihallgatásának kérdései...im. 173. o.

Következő módszer maga a teljes személyiségvizsgálat, ahol a szakértő a komplex személyiséget próbálja meg felderíteni, és jellemezni, megismerni a vizsgált személy érzelmi, indulati életét.

Ez a módszer átfogó képet nyújt az egyén személyiségéről, és segít a külső réteg alá nézni, vagyis kideríteni milyen személyiségű emberrel állunk szemben. Az ilyen feltárás során könnyen kiderülhet, hogy az elemzett személy teljesen más (akár az ellentéte annak), mint amit a külvilág felé próbál mutatni. Az így leszűrt információk jelentős segítséget nyújthatnak egy bűnügy felderítésében a hatóságok számára.

Egyre elterjedtebb büntető eljárásokban igazságügyi pszichológus szakértő kirendelése, aki az imént említett vizsgálatot elvégezve, annak eredményei alapján jó eséllyel nyilatkozni tud arra is, hogy a vád tárgyává tett bűncselekmény elkövetési magatartása jellemző-e a vizsgált személyre, annak személyiségjegyei alapján (pl.: erőszakos, garázda; szexuális jellegű cselekmények).

Megemlítendő egy manapság divatos, ugyanakkor a közvéleményt erősen megosztó vizsgálati módszer, a poligráf, hétköznapi néven hazugságvizsgáló.

A módszert azért érdemes itt megemlíteni, mert pszichológiai alapokon nyugszik, ugyanis az a lényege, hogy külső jelek alapján (pl.: légvétel szaporasága; vérnyomás magassága, bőrellenállás stb.) méri a vizsgált alany érzelmi reakcióit bizonyos ingerekre.

Az ingereket - amelyeknek alávetik az alanyt - a vizsgálatot végzők úgy próbálják összeválogatni, hogy sok semleges inger közé, beillesztenek olyat is, amely (bűnösség esetén) érzelmi reakciót vált ki a személyből.

Bevett gyakorlat például, hogy egy papírra eszközök nevét írják fel, melyet a vizsgálat lefolytatása során felolvastatnak az alávetett személlyel. Ezen eszközök közül pedig egyik az, amellyel a bűncselekményt feltehetően elkövették. Amikor a gyanúsított a kritikus eszközhöz ér a felolvasásban, normális esetben teste hevesebb reakciókat fog produkálni, mint amikor a számára semleges eszközök neveit olvassa fel.

Ezen módszer alkalmazásának büntetőeljárás szabályairól röviden annyit kell megemlíteni, hogy a hatályos magyar büntetőeljárásról szóló törvény (továbbiakban Be.) 180. §. (2) bekezdése szerint a módszer csak a terhelt beleegyezésével alkalmazható.

Más kérdés az, hogy a hozzájárulás megtagadásából is levonhatók bizonyos következtetések a nyomozó hatóság számára.

(Sajnálatosan általában azt a következtetést vonják le, hogy azért nem vállalta a gyanúsított a vizsgálatot, mert félt attól, hogy lebukik, illetve ez vizsgálat eredménye is a bűnösségét bizonyítja. Ez ugyanúgy hibás következtetés, mint abból a bűnösségre következtetni, hogy a gyanúsított védőt hatalmaz meg, mondván: az ártatlannak nem kell védő!)

A fent elemzett módszerekkel kapott eredmények nagy segítséget nyújthatnak a kihallgatási taktika megtervezésében is, ugyanis ezek egyfajta útmutatót adnak a nyomozást végzőnek a kihallgatandó személyhez, pl.: mik motiválják, milyen a szocio-kulturális háttere stb...

Így ezen információk birtokában már meg lehet tervezni, mik lehetnek a célravezető kérdések, illetve a megfelelő kihallgatás vezetési stílus, ami a kívánt vallomás megszerzéséhez vezet.

Kihallgatások a gyakorlatban

A kihallgatás helyének és idejének megválasztása fontos szerepet játszik a kihallgatás megtervezésében, és igen komoly taktikai jelentőséggel bír.

Az egyes kihallgatási helyiségek közötti különbségek érzékeltetése végett érdemes néhány konkrét példát felvázolni: teljesen más hangulatban zajlik pl. egy kihallgatás, ha azt egy hivatalos helyiségben fogantatosítják (egy nyomozó irodájában), ahol a hely tekintélyt parancsol, és némiképp fenyegeti a kihallgatott személyt. Persze ez nem jelenti szükségképpen azt, hogy egy ilyen helyen ne lehetne - a kihallgatott számára - ideális kihallgatási szituációt teremteni, csak ez figyelmességet, körültekintő előkészülést igényel a kihallgató részéről.

Nem szerencsés például úgy kihallgatni egy tanút - akitől fontos vallomás várható -, hogy mások is jelen vannak a kihallgató helyiségben, egy szélsőséges példával élve: esetleg párhuzamosan végez egy másik nyomozó kihallgatást a szomszédos íróasztalnál.

A - hely mellett - nyugodt szituáció megteremtése tehát kulcsfontosságú, amelyet különböző finomságokkal lehet a tökélyre fejleszteni, mint például külső zajok kizárásával, rendezett környezettel, akár higiénával, tisztasággal is.

Merőben más kihallgatási szituációt idéz elő, ha a személyt saját lakásán hallgatják meg. Az ilyen megoldás választását a nyomozónak jól át kell gondolnia, mert az nagyon hasznos, de ugyanakkor rendkívül zavaró is lehet.

A személy otthonában fogatosított kihallgatáson ugyanis nagyrészt feloldódnak a gátlások, így azok nem hátráltatják az alanyt az őszinte vallomás megtételében. A kihallgatás azonban ilyenkor könnyen átfordulhat egy másik - hasonlóan nem kívánatos - szituációba, amikor a kihallgatott túlzott mértékben „elengedi magát” (pl.: felületesen figyel a nyomozó kérdéseire, mert valamely külső inger köti le a figyelmét; mivel ő érzi otthon magát, tiszteletlen hangnemet enged meg magának stb.), és ezzel csökkenti a hatóság számára az értékelhető vallomás megszerzésének esélyét. A másik oldalról pedig az ilyen helyen a kihallgatást végző is vendégségben van, és nem zárható ki az sem, hogy a gátlások az ő oldalán jelentkezzenek, ami legalább ugyan olyan mértékben rontja a kihallgatás eredményességét.

A két említett helyszínen kívül léteznek átmeneti megoldások is, ahol el lehet végezni a kihallgatást, mint pl. a személy munkahelye. A munkahelyen történő meghallgatásnál ugyanúgy megjelenhetnek azok a tényezők, amelyek a hivatalos helyen, illetve az otthon történő kihallgatásnál már említésre kerültek.

Előfordulhatnak azonban szélsőséges szituációk is, amikor rendkívüli helyeken kell meghallgatni a személyt, mint például - balesetet követően - kórházban, vagy forró nyomon történő helyszíni kihallgatásnál, pl. egy szórakozóhelyen.⁷

Az ilyen szokatlan kihallgatások nagy rutint és felkészültséget követelnek meg a hatóság részéről, hogy ilyen szorított helyzetben is a helyes kérdéseket tegyék fel, és

- a rendelkezésre álló igen rövid idő alatt - felmérjék a kihallgatott személyiségét, és ennek megfelelő módon végezzék el a kihallgatási cselekményt.

⁷ Stipta: Miskolci doktoranduszok - Elek: A tanúk és vádlottak kihallgatásának kérdései...im. 175. o.

Nemcsak a nyomozóhatóságnak, hanem a védőnek is alkalmazkodni kell azonban a kihallgatási szituációhoz, sőt a védő dolga, hogy minden esetben figyeljen az eljárási szabályok betartására is.

Továbbá a jó védő feladatkörébe tartozik az is, hogy „lelket öntsön” védencébe, ha azt a helyzet megkívánja (pl. egyes személyeknek - akik még sohasem jártak a rendőrségen/vettek részt kihallgatáson - már maga a kihallgatási szituáció is komoly stresszhelyzetet okoz, melyet egyedül nem tudnak leküzdeni). Ilyenkor sokszor már az is enyhít a nyomáson, ha egy hozzáértő személy felvilágosítja a kihallgatottat az eljárás menetéről, arról, hogy mi fog most történni.

Ugyancsak a kihallgató szoba megjelenésének jelentőségét ismerték fel, amikor elkezdődött a gyermekek kihallgatására szolgáló szobák létrehozása a nyomozó hatóság részéről.

A kihallgatási hely mellett legalább ugyanilyen nagy jelentőséggel bír a kihallgatás időpontjának megválasztása is.

A kihallgatást célszerű a kihallgatás tárgyává tett esemény megtörténtéhez időben minél közelebb megtartani.

Az e körben végzett kutatások tanúsága szerint az ember egy esemény megtörténtét követően 8 napig tud a legpontosabban visszaemlékezni a történetekre, ezután az emlékezés pontossága további napok elteltével, radikálisan csökkeni fog. Egy kicsit eltér a helyzet erőteljesen emocionális jellegű észleléseknél, ugyanis ilyen esetekben az idő nem rontja ilyen nagy mértékben az emlékezést.

A leírtak miatt a nyomozati szakban felvett vallomásnak döntő jelensége van, mert az emlékezet ilyenkor a legpontosabb, és az idő múlásával csak „kopnak az emlékek”. Nem hiába teszi fel az ügyben eljáró bíró - a nyomozati és a tárgyalási szakban megtett vallomások ellentmondása esetén - azt a kérdést, hogy „mikor emlékezett jobban: amikor a rendőrségen elmondta a vallomását, vagy most”.

Ez természetesen csak költői kérdés, amivel a bíró azt sugallja, hogy nem túl hihető, hogy most teljesen más történetet ad elő a tanú, mint a nyomozás során. Ettől persze előfordulhat, hogy a kihallgatottnak pár

apró részlet nem jutott eszébe a nyomozati kihallgatáson, vagy csak nem gondolta akkor, hogy bizonyos lényegtelennek tűnő momentumok mégis kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Nem kizárható azonban az sem, hogy valamilyen külső körülmény miatt, - amely lehet akár külső kényszer, vagy fenyegetés is - az alany a kihallgatáskor elhallgatott bizonyos dolgokat, amiket - a körülmények azóta történt megváltozása miatt - a tárgyalási szakban ad elő.

Ezért rendkívül fontos, hogy a kihallgatást végző nyomozó maximálisan felkészüljön az első kihallgatásra, mert az ilyenkor felvett vallomásnak döntő jelentősége van, és megpecsételheti az ügy végkifejletét is.

Másik oldalról pedig a védőügyvédnek több mint erősen ajánlott jelen lenni az említett eseményen, mert ha nincs lehetősége kioktatni védencét jogairól és eljárási lehetőségeiről, egy taktikátlanul megtett vallomást a legnagyobb erőfeszítések árán sem lehet a későbbiekben kijavítani.

A kihallgatás időpontján szűkebb értelemben azt is értjük, hogy a nap mely szakában - hány órakor -, és mennyi időn keresztül folyik a kihallgatás.

Bármilyen furcsa, akár ennek a megtervezése is szolgálhat taktikai elemként.

Az, hogy délelőtt, délután, vagy esetleg este, éjszaka kerül sor egy kihallgatásra, azt legtöbbször az ügy fontossága dönti el. Súlyos esetben ugyanis (pl.: magas büntetési tétellel büntetendő bűncselekmény elkövetése esetén, vagy büntetőügyi előéleti múlttal rendelkező személy bűncselekménye esetén), ha éjszaka érik tetten, vagy fogják el az elkövetőket, rögtön meghallgatják őket. Ennek több oka is van. A legkézenfekvőbb nyilvánvalóan az, hogy ilyenkor a legfrissebb az emlék, és minden kis részletre emlékszik a kihallgatott.

A másik, kissé taktikusabb érv, hogy nem áll a kihallgatandó személy rendelkezése elegendő idő ahhoz, hogy átgondolja, hogy kellene alakítania a vallomását, hogy az ügyből a lehető legjobban jöjjön ki, és csak azt vallja be, amit a hatóság már úgy is tud, kvázi amit nincs értelme tagadnia.

Ehhez a gondolatmenethez kapcsolódik, hogy egy éjszaka közepén megtartott kihallgatáson kevesebb eséllyel fognak megjelenni az értesített védők, mint ha reggelig várnának a kihallgatás megkezdésével.

Kisebb súlyú ügyekben, illetve nem kulcsfontosságú személy kihallgatása esetén nem bír kiemelkedő taktikai jelentőséggel mikor folytatják le a kihallgatást, a nyomozó hatóság rendszerint igyekszik egyeztetni az érintettekkel, és mindenki számára megfelelő időpontot választani a kihallgatás időpontjául.

A kihallgatások időtartama igen változó: 10 perctől akár több óra hosszúra is elhúzódhat. Ez alapvetően attól függ mennyire bonyolult az ügy, abból mennyit látott (láthatott) a kihallgatott, és hogy hajlandó-e azt elárulni a nyomozó hatóságnak, és ha igen, mennyire könnyen szánja erre rá magát.

Ha az utóbbiról van szó, és nehezen lehet „kihúzni” a vallomást az alanyból, akkor lehet a kihallgatás időtartamával is taktikázni, sarkallni arra a kihallgatottat, hogy minél hamarabb árulja el amire a hatóság kíváncsi, annál hamarabb vége lesz a kihallgatásnak, és annál gyorsabban szabadulhat a kellemetlen kérdések elől.

Vannak olyan típusú személyek, akiknek nem olyan nagy az idegi tűrőképességük, és nagyon nagy nyomást tesz rájuk a hatóság általi - hivatalos helyiségben, és körülmények között történő - kérdezgetés.

Ez a nyomás még erősebb lehet akkor, ha pl. a kihallgatott gyanúsított már órák óta nem evett, illetve nem aludt, és kezd kimerültté válni.

Az ilyen módon való taktikázáshoz, azonban a kihallgatónak jól kell feltérképezni a kihallgatott személyiségét, hogy hatnak rá a fent említett, feszített szituációk.

Az ügyvéden az ilyen helyzetekben is nagyon sok múlik, mert ő (szerencsés esetben) ismeri a kihallgatás büntetőeljárás törvényben megállapított szabályait, és be is tartathatja azokat a nyomozó hatósággal, ha úgy érzi, hogy védence jogai csorbulni kezdenek (pl.: szünetet kér a kihallgatásban).

Hivatkozott irodalom

- Szabó Miklós: Nyelvében a jog. Bíbor kiadó, Miskolc, 2010.
- Zadavec Zsófia: Tavasz Szél 2010 (Spring Wind 2010). Doktoranduszok Országos Szövetsége, Pécs, 2010 - Kardon László: Kikérdezési és kihallgatási technikák kérdései
- Ítélet - a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Lapja XV. évfolyam 5. szám - dr. Etter Kálmán: Nyomozás a Facebook-on
- Stipta István: Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. - Dr. Elek Balázs: A tanúk és vádlottak kihallgatásának egyes pszichológiai és jogi kérdései
- Edward H. Lichtenstein és William F. Brewer: Emlékezés célirányos eseményekre. Tankönyvkiadó Budapest, Budapest, 1991.
- Tremmel Flórián - Fenyvesi Csaba - Herke Csongor: Kriminálisztika (Forensic science). Dialog Campus Kiadó, Budapest- Pécs, 2010.
- Dr. Gödönyi József: Kriminálisztikai tanulmányok IV. Országos Kriminálisztikai Intézet, Budapest, 1966.
- The Lincoln Lawyer (film): Brad Furman (director), 2011 (<http://www.imdb.com/title/tt1189340/>)

Felhasznált irodalom

- Tremmel Flórián, Fenyvesi Csaba, Herke Csongor: Kriminálisztika, DIALOG CAMPUS KIADÓ, Budapest, 2009
- Dr. Bíró Gyula: Kriminálisztika, DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004

- Dr. Fenyvesi Csaba: Kihallgatástaktika, PTE ÁJK, Pécs, 2009
- Dr. Bócz Endre - Dr. Finiszter Géza: Kriminálisztika joghallgatóknak, Magyar Közlöny, Budapest, 2008
- Dr. Gödönyi József: Kriminálisztikai tanulmányok II. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.
- Roger c. Schank: Dinamikus emlékezet (a forgatókönyv elmélet újraértelmezése); VINCE KIADÓ Kft, Budapest, 2004
- Eysenck, Hans J.- Sargent, Carl: Mégis van magyarázat, Magyar Könyvklub, Budapest, 1994